

УДК 001 895

СИРЕНКО Наталя Миколаївна, д. е. н., професор,
завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Миколаївський національний аграрний університет, м. Миколаїв, Україна
sirenko@mnaeu.edu.ua

СИРЦЕВА Світлана Володимирівна, к. е. н.,
доцент кафедри обліку і оподаткування,
Миколаївський національний аграрний університет, м. Миколаїв, Україна
sirceva@mnaeu.edu.ua

РОЛЬ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА У ФОРМУВАННІ ЕКОНОМКИ ЗНАНЬ

Стаття присвячена дослідженню ролі інституціонального середовища у формуванні та розвитку економіки знань. Обґрунтовано необхідність створення інституціонального середовища, відповідного інноваційному типу розвитку. Пропонується трактування поняття «інститут економіки знань», під яким слід розуміти функціонально-структурні моделі відносин між економічними агентами, результатом яких є зміна стану системи, тобто забезпечують створення, апробацію, комерціалізацію та розповсюдження знань в інноваційних умовах розвитку. Визначено інституціональні проблеми, що гальмують розвиток економіки України, основаної на знаннях, як на державному рівні, так і на регіональному рівні. Запропоновано основні напрями подолання інституціональних проблем розвитку української економіки, основою якої є знання.

Ключові слова: економіка знань, інституціональне середовище, інституціональна структура, інститути економіки знань, інноваційна інфраструктура, інноваційний тип розвитку.

Постановка проблеми. Сучасний суспільний розвиток передбачає становлення нової економічної системи на базі створення, накопичення поширення й використання знань. Саме знання на сьогодні вважаються рушійною силою економічного зростання та інструментом реалізації стратегії інноваційного розвитку. Формування економіки знань інноваційного типу стає

одним з основних стратегічних пріоритетів політики як розвинених країн, так і країн, що розвиваються. Адже саме інновації дають змогу суб'єкту господарювання досягти поставлених цілей, а саме, знизити витрати виробництва, збільшити обсяг прибутку, і, в результаті, розширити діяльність та закріпитися на ринку. У зв'язку з цим найактуальнішою проблемою забезпечення розвитку нового типу економіки, основаного на знаннях, є створення відповідного інституціонального середовища, здатного в оптимальні строки здійснювати кругообіг знаннєвого ресурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у дослідження теоретико-прикладних аспектів становлення і функціонування економіки знань здійснено такими зарубіжними та вітчизняними дослідниками, як Ю. Бажал [1], Д. Белл [2], В. Гейць [3], У. Мітчелл [4], М. Порат [5], Л. Федулова [6] та ін. Дослідженням розвитку інституціонального середовища займалося ряд вчених зі світовим ім'ям, серед яких Т. Веблен [7], Р. Коуз [8], Д. Норт [9], О. Уильямсон [10] та інші.

Незважаючи на поширення досліджень, пов'язаних з особливостями формування й функціонування економіки знань у сучасних умовах, значна кількість аспектів окресленої наукової проблеми потребує подальшого вивчення. Зокрема, залишаються актуальними питання щодо визначення ролі інституціонального середовища у формуванні економіки знань, зважаючи на специфіку цього ресурсу.

Мета статті – визначити сутність інституціонального середовища та встановити його роль і специфіку у формуванні економіки знань.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до методичного підходу Світового Банку успішний перехід до економіки знань мають забезпечити чотири елементи, зокрема (табл. 1): інституціональна структура, довгострокові інвестиції в освіту, розвиток інноваційної інфраструктури, модернізація інформаційної інфраструктури.

Необхідно відмітити, що інституціональне середовище багато в чому визначає успіх інноваційного розвитку та переходу до економіки знань. Саме

функціонування складних інституціональних структур, що визначають тренд розвитку інноваційної системи, орієнтири, на основі яких відбувається відбір і формування найбільш ефективних соціально-економічних інститутів, а також визначається вектор і швидкість інституціональних змін, є фундаментом розвитку сучасної економіки знань. Синергетичний ефект, який досягається в результаті взаємодії інститутів суспільства, заснованого на знаннях, визначається складністю його інституціональної системи.

Таблиця 1 Характеристика елементів впливу на формування економіки знань

Елементи	Характеристика
Інституціональна структура	Економічний й інституціональний режим країни повинен забезпечувати стимули для ефективного використання існуючих та нових знань з метою розвитку підприємництва
Інвестиції в освіту	Головним ресурсом, здатним здобувати, застосовувати знання та брати участь в процесі створення і використання нових знань, виступає людина. Така людина може бути підготовлена тільки ефективною системою освіти, орієнтованою в майбутнє
Інформаційна інфраструктура	Для забезпечення ефективного спілкування, розповсюдження та обробки інформації потрібна динамічна інформаційна інфраструктура
Інноваційна інфраструктура	Інноваційна інфраструктура країни повинна бути спроможною використати зростаючий запас світових знань, асимілювати та адаптувати їх до національних потреб та створювати нові технології

Джерело: [11]

Інституціональне середовище - як сукупність функціонуючих інститутів та їх взаємозв'язків, утворюється різноманітними інституціональними формами, які постійно змінюються, воно рухоме й обумовлене історичними, тимчасовими, культурними чинниками.

Під інституціями в працях економістів зазвичай розуміються заведені й самі собою усталені в суспільстві порядки і звичаї, під інститутами - порядки, закріплені в суспільстві у формі закону чи установи.

В сучасній же інституціональній теорії інститути розглядаються як правила взаємодії між індивідами в сукупності з механізмом примусу до їх виконання. З позицій інституціоналізму організації не є інститутами, а являють собою гравців. Д. Норт вказував, що «інститути – це «правила гри» в

суспільстві; більш формально, інститути представляють собою структури, які люди накладають на свої взаємовідносини, визначаючи таким чином стимули і обмеження, що окреслюють межі вибору, а вони, в свою чергу, задають рамки функціонування економіки та суспільства протягом того або іншого періоду часу» [9, с.69].

Процес утворення інституту, інституціоналізація, починається тоді, коли виникає потреба у вирішенні проблем, пов'язаних з повторюваністю взаємодії людей. У цьому випадку і виробляються правила взаємодії в сукупності з системою гарантій їх виконання, що дозволяють вирішити проблеми із найменшими витратами. Одночасно створюється система статусів і ролей, що охоплюють всіх без винятку учасників взаємодії.

При цьому під інститутами економіки знань (розвитку) розуміємо функціонально-структурні моделі відносин між економічними агентами, результатом яких є зміна стану системи. Відповідно до результатів ряду досліджень [12, 13], до інститутів економіки знань можна віднести:

1) інститути генерації знань, дистрибуції знань та інвестування знань (вищі навчальні заклади, наукові установи, грантові та венчурні фонди, бізнес-інкубатори, технопарки та ін.);

2) органи і механізми державного регулювання (включаючи правила, процедури та стандарти);

3) механізми саморегулювання і добровільні інституційні ініціативи (неформальні норми, цінності, галузеві та корпоративні стандарти).

Відповідно до теорії інституціональної економіки інститути як система норм і правил можуть мати певну ієрархію підпорядкування, в якій виділяються: інститути державного розвитку, інститути регіонального розвитку, інститути розвитку суб'єктів господарювання.

В якості системоутворюючих, нами розглядаються інститути регіонального розвитку. Це пов'язано з тим, що з одного боку, інститути різних регіонів мають свою специфіку (на відміну від державних інститутів, які є єдиними для всієї країни), а з другого - регіональні інститути розвитку є

основою для формування інститутів нижчого рівня ієрархії (розвитку підприємств).

На практиці регіональні інститути розвитку переважно створюються у формі: бізнес-центрів, наукових парків, бізнес-інкубаторів, венчурних фондів, лізингових центрів, органів координації інноваційної діяльності, інформаційно-консультаційних установ. Саме ці форми інститутів здебільшого формують інституціональну структуру, яка сприяє формуванню та розвитку економіки знань на інноваційній основі. В той же час результативність функціонування інститутів визначається якістю регіональної інноваційної політики, зокрема її інституціональної складової.

Важливою групою інститутів є інститути контролю, що включають в себе інститути експертизи, в межах яких проводяться експертизи державних цільових програм в сфері наукової і науково-технічної діяльності, наукових і науково-технічних проектів, що фінансуються за рахунок коштів державних та місцевих бюджетів, а також інститути контролю виконання відповідного законодавства.

Використання концепту «економіка знань» у рамках політичних дискусій в Україні фактично не помічено. Процеси розбудови економіки знань у країні проходять на базі слаборозвиненого інституціонального підґрунтя (наявність деформованої національної інноваційної системи) та носять безсистемний характер [14].

Так, до інституціональних проблем, що гальмують розвиток економіки України, основаної на знаннях, як на державному рівні, так і на регіональному рівні можна віднести:

- недостатній захист інтелектуальної власності;
- відсутність ефективного державного регулювання науково-інноваційного процесу, в тому числі підтримка економіки та інновацій;
- відсутність стратегій інноваційного розвитку регіонів;
- відсутність спеціалізованих координаційних органів з інноваційної політики;

- відсутність конкурентного інноваційного середовища.

Тому формування сталого і розвиненого інституціонального середовища є однією з важливих передумов становлення і розвитку економіки знань. Більш того, необхідно створення механізмів, які стабілізують і регулюють це середовище, надають можливість постійного розвитку інститутів нової економіки [15].

У свою чергу, формування і розвиток спеціальних інститутів взаємодії держави, бізнесу та науки в умовах глобальної комунікації дозволяє зменшити негативний вплив законодавчих та інших інституціональних бар'єрів. Очевидно, що інституціональною основою економіки знань повинна стати національна інноваційна система, в межах якої відбувається передача і трансформація знань за допомогою відповідних інститутів (держави, наукових установ, вищих навчальних закладів, приватного бізнесу).

Для ефективного функціонування економіки знань інститути інноваційного розвитку повинні сприяти створенню і реалізації інновацій як в цілому в країні, так і в кожному з її регіонів. З цією метою вони повинні мати наступні характеристики: орієнтація на кінцевий результат, високий рівень науково-технічного потенціалу, кадрова забезпеченість, фінансова забезпеченість, високий рівень інструментальних засобів контролю.

Проте, на сьогодні, форми, механізми організації, підтримки і стимулювання інститутів інноваційного розвитку зазнають серйозній і глибокій трансформації. Основою інститутів розвитку є різні об'єкти інноваційної інфраструктури. Окремо слід відзначити відсутність системного підходу у формуванні елементів цієї інфраструктури на національному рівні, що ускладнює інноваційні процеси в країні. В сучасних умовах розвитку мережа інноваційних структур, яка забезпечувала б створення інфраструктури підтримки інноваційного розвитку економіки має бути представлена такими інститутами, як: інноваційні кластери, наукові парки, бізнес-інкубатори, венчурні фонди, дорадчі служби та ін.

Найбільш ефективним і поширеним типом інститутів інтенсифікації інноваційної діяльності в умовах нової економіки знань є венчурне фінансування інноваційних проектів, пов'язаних зі значним ризиком. Але, в даний час венчурне фінансування в Україні є недостатньо розвиненим. Проблема полягає в недосконалому правовому, технічному та організаційному забезпеченні різних аспектів інвестиційної підтримки інноваційної діяльності. У нашій країні лише зароджуються окремі елементи складної інфраструктури підтримки венчурної діяльності (венчурні фонди, експертні та консалтингові служби, компанії з управління венчурними підприємствами і проектами, спеціалізовані інформаційні служби та ін.). Крім того, розробники нових продуктів і послуг не володіють знаннями про процес венчурного фінансування інноваційної діяльності від початкових етапів до комерціалізації її результатів в ринковій економіці. Слабка інноваційна активність більшості вітчизняних підприємств пов'язана з відсутністю достатніх економічних стимулів у середовищі виробників, що значною мірою обумовлено низьким споживчим попитом на внутрішньому ринку [16].

У вітчизняній інноваційній системі відсутні економічні та інституціональні важелі, що заохочують інвестиції в нові знання і технології. Крім податкових, амортизаційних, митних стимулів, також необхідний ефективний інститут захисту прав інтелектуальної власності, як певне страхування інвестиції в науку. Проте в Україні недостатньо розвинені інститути захисту інтелектуальної власності й соціальної довіри, які носять договірний характер. Переважають персоніфіковані норми і правила поведінки, що не можуть забезпечити необхідний фундамент для стійкого соціального порядку інституціональної системи суспільства, заснованої на знаннях. Тому, на сьогодні, найактуальнішим є вирішення питань щодо формування і розвитку відповідних інститутів, які генерують, розповсюджують та інвестують знання, капіталізують інтелектуальний капітал і формують інституціональні платформи та домінанти.

Висновки. Таким чином, інституціональне середовище відіграє ключову роль у формуванні і розвитку економіки знань. При цьому, інституціональне середовище нової економіки, заснованої на знаннях, має бути представлене специфічними економічними інститутами, як функціонально-структурними моделями відносин між економічними агентами, результатом яких є зміна стану системи. Тобто це особливий тип інститутів, що забезпечують створення, апробацію, комерціалізацію та розповсюдження знань в інноваційних умовах розвитку. Для реалізації нової економіки, заснованої на знаннях, необхідний розвиток інституціональних основ сучасної економіки, в тому числі нормативної-правової бази з питань захисту інтелектуальної власності.

Розвиток інститутів економіки знань, а також поступове подолання невідповідностей інституціональної системи суспільства потребам розвитку української економіки знань припускають: послідовну зміну норм поведінки, що охоплює всі рівні і функціональні сфери економіки; формування в свідомості економічних агентів та їх інституціональних груп ментальних моделей і норм нестандартного мислення; формування цілісної системи інститутів, які забезпечуватимуть необхідну гнучкість і динамічність процесу суспільного відтворення економіки знань.

Список використаних джерел:

1. Бажал Ю.М. Україна у вимірі економіки знань / Ю.М. Бажал, В.М. Геєць, В.П. Александрова та ін. ; НАН України. Ін-т екон. та прогнозів. – К. : Основа, 2006. – 592 с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл; пер. с англ. – М. : Academia, 1999. – С. 18-19.
3. Геєць В. Характер перехідних процесів до економік знань / В. М. Геєць // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 4-14.
4. Митчелл У. Экономические циклы: Проблема и ее постановка / У. Митчелл. – Москва : Госиздат, 1930. – 487 с.
5. Porat M.U. The Information Economy / M.U. Porat. – Vol. 1. – Washington, 1977. – P. 204.
6. Федулова Л.І. Економіка знань : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Л.І. Федулова; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. – К., 2009. – 600 с.

7. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен; пер. с англ. С.Г. Сорокиной. – М. : Прогресс, 1984. – 367 с.
8. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз // США: экономика, политика, идеология. – 1993. – № 4. – С. 93-114.
9. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; [пер. з англ. І. Дзюб]. – К. : Основи, 2000 – 198 с.
10. Уильямсон О. Частная собственность и рынок капитала / О. Уильямсон // ЭКО. – 1993. – № 5. – С. 67–68.
11. Tosan M.C. Knowledge Based Economy Assessment / M.C. Tosan // Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology. – 2012. – №5. – pp. 199-212.
12. Фролов Д. П. Экономика знаний: концептуализация теории, институционализация практики / Д.П.Фролов, Д.А.Шелестова // Журнал экономической теории. - 2013. № 4. С.169–181.
13. Hadad S. Knowledge Economy: Characteristics and Dimensions / S. Hadad // Management Dynamics in the Knowledge Economy. – 2017. - Vol.5. - pp.203-225.
14. Сахненко О.І. Економіка знань та заходи державної підтримки / О.І. Сахненко, М.М. Максимова // Молодий вчений. – 2014. – №6(09). – С.28-31.
15. Кондаурова І.О. Інституційні аспекти становлення економіки знань [Електронний ресурс] / І.О. Кондаурова. – Режим доступу : [http:// ea.donntu.edu.ua](http://ea.donntu.edu.ua).
16. Syrtseva S. Infrastructure activation of innovative development of Ukrainian agrarian sector / S. Syrtseva, O. Melnyk // Baltic Journal of Economic Studies. – 2017. – Vol.3. - №5. – pp. 400-406.

THE ROLE OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT IN FORMATION OF ECONOMIC KNOWLEDGE

Modern social development involves the formation of a new economic system based on the creation, accumulation of the spread and use of knowledge. Knowledge today is considered to be the driving force behind economic growth and an instrument for implementing a strategy for innovation development. The formation of the knowledge economy of an innovative type becomes one of the main strategic priorities of the policy of both developed and developing countries. After all, it is innovations that enable an entity to achieve its activities and become more entrenched in the market. In connection with this, the most urgent problem of ensuring the development of a new type of knowledge-based economy is the creation of an appropriate institutional environment capable of conducting a cycle of knowledgeable resources in the best possible terms.

Keywords: knowledge economy, institutional environment, institutional structure, knowledge economy institutes, innovation infrastructure, innovative type of development.